

Kovács Ákos András

Egy 18. század végi életút eszmetörténeti értelmezésének lehetőségei – Debreczeni Bárány Péter*

Az alábbi tanulmány kiindulópontja az, hogy mintegy visszatálva az intellektuális életrajzok műfajához,¹ de a korábbiaktól némiképp eltérő okokból választva a biografikus keretet, be lehet mutatni a korszak politikai gondolkodásának összetettségét, finom hangsúlyeltolódásait, esetenként inherens ellentmondásait.²

Mindehhez a modern historiográfia több olyan irányzata is használható módszertani fogódzóként, melyek az utóbbi időben már több magyar kutató munkája számára biztosítottak kereteket.³ A kutatáshoz kapcsolódó részletesebb historiográfiai reflexióktól itt eltekintünk, csupán egyetlen dologra, egy erőteljes szelekciós mechanizmus működésére szeretnénk figyelmeztetni, ami miatt az ekkoriban keletkezett politikai tárgyú szövegek csak a legutóbbi időben kaptak nagyobb figyelmet. Ha beszélhetünk egyáltalán eszmetörténeti kánonról a korszakkal kapcsolatban, akkor azt mondhatjuk, hogy abban alighanem a felvilágosodás korai képviselőinek, a jozefinus reformok pártolójának és ellenzőinek, az 1790–91-es országgyűlési viták résztvevőinek, a jakobinus összeesküvésbe keveredett személyeknek van kitüntetett szerepük, illetve a nemzeti ébredés problémájának, hogy aztán hosszú csend következzen, egészen az 1830-as évek elején fellépő reformkori generációig.⁴ E szegmensek természetesen nagyon fontosak a korszak politikai kultúráját illetően, vannak viszont olyan részletei is, melyekre a kutatás eddig kevesebb figyelmet fordított. Ezek tárgyalása a felsorolt jelenségekkel kapcsolatban is árnyalhatja a korszakról alkotott képünket.

Úgy gondoljuk, hogy e röviden érintett eszmetörténeti jelenségek vizsgálatát érdemes a korszak egy adott, érdekesnek tűnő biográfiáján keresztül bemutatni, mivel e „történet” elmesélése sok szempontból izgalmasabb lehet,

* A tanulmány az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg (a támogatás száma TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003).

¹ Lásd például korszakunkhoz kapcsolódóan H. Balázs 1967; Borzsák 1955; Bónis 1954.

² Egy eszmetörténeti szempontú megközelítés sokat köszönhet az utóbbi időszak magyar historiográfiájára jó néhány fontos eredményének, melyek közül a teljesség igénye nélkül lásd: Benda 1978; Bíró 1998; Eckhardt 2001 [1924]; Gergely 1972; H. Balázs 1987; Kosáry 1980; Kókay 1970, 2000; Miskolczi 2007; Péter 1998; Poór 1988; Szijártó 2005, 2006.

³ Itt elsősorban a német fogalomtörténet, a brit eszmetörténet és a francia mentalitástörténet eredményeire gondolunk, lásd többek közt: Bence 1993; Bene 1999; G. Etényi – Horn (szerk.) 2008; Gángó 1999, 2002; Horkay Hörcher (szerk.) 1997; Horkay Hörcher 2006; Kontler 1997; Szabó 1998, 2003; Takáts 1998, 2007; Trencsényi 2007.

⁴ Részletesebben lásd Kovács – Szűcs 2009.

amennyiben ahhoz egy atipikusnak tűnő életutat használunk keretként és kontextusként. Sőt, még azt is mondhatjuk, hogy Bárány Péter (1763–1829) elsőre hézagossnak tűnő életrajzát csak ürügyként használjuk fel kutatásaink során, ugyanakkor szándékaink komolyságát az is jelzi, hogy szerintünk ez a megközelítés megmutathat valamit abból, hogyan válhat az eszmetörténeti vizsgálódás a társadalomtörténeti kutatások kiegészítőjévé. Feltevésünk tehát az, hogy a nem kanonikus figurának számító Bárány Péter életrajza kitűnő kontextuális keretet adhat a korabeli magyar politikai irodalom és politikai kultúra jellemző vonásainak bemutatásához, és hogy e most igencsak hézagos életrajz kontextusként való használatán keresztül sok új, eszme- és társadalomtörténeti szempontból is érdekes probléma vehető fel. Ilyen értelemben kutatásunkat akár az „eszmetörténeti mikrotörténet” címkével is elláthatnánk, amely az életrajz nem hagyományos használata, a politikai eszmetörténeti kutatások, illetve a mikrotörténet által megfogalmazott tételek keresztmetszetében helyezkedik el. E területek megfelelő használat esetén talán nem is állnak egymástól olyan távol, mint ahogyan az első ránézésre tűnik.

A BIOGRAFIKUS KERET HASZNÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI

Az elmúlt évtizedben a biográfia használatára és írásának módszerére, tétjeire a korábbinál több figyelem összpontosult. Ez a figyelem több jelenségnek is köszönhető. Legfőképp talán annak, hogy egy életrajz írása során – abból adódóan, hogy ennek során a történész a legkülönbözőbb jellegű forrásokkal dolgozhat – talán minden más területnél szembetűnőbben jelentkeznek a gyakorlatban azok az egyébként elméleti problémák és kihívások, melyekkel a történettudománynak szembe kellett néznie az utóbbi évtizedek során. A források eltérő (emlékezések vagy naplók, azaz szubjektív, illetve ezzel szemben „objektív”) természetűe erőteljesen hozta felszínre az episztemológiai problémákkal, a nyelvi közvettség okozta veszélyekkel kapcsolatos aggodalmakat. A kihívást és az érdeklődést pedig csak fokozta, hogy sok tekintetben *par excellence* interdiszciplináris területről van szó, amely egyszerre a történettudomány, az irodalomtudomány, a pszichoanalízis, a hagyományos köztörténet stb. terepének tekinthető.⁵ Elég, ha csupán egy pillantást vetünk olyan magyar munkákra, melyek semmiképp nem tartoznak – legalábbis az utóbbi évtizedben – egy jól meghatározható tudományterülethez, sokkal inkább a már említett területek határmezsgyéjéhez kapcsolódnak. Mindez persze – a magyar historiográfiában legalábbis – mindenképp változást jelent a korábbi évtizedekhez képest, hiszen biográfiák (ne felejt-

⁵ Ez az interdiszciplinaritás a nemzetközi és a magyar területen egyaránt megfigyelhető. Szilágyi Márton tanulmányában remekül mutat rá, hogy milyen sajátos a viszony, sőt milyen feszültség munkál a mai irodalomtörténeti attitűd és a biográfia mint irodalomtörténeti műfaj között, mely feszültség pikantériáját éppen az adja, hogy ez a műfaj hagyományosan a tudományterület egyik alapvető szegmensének tekinthető (Szilágyi 2007).

sük, az egyik legrégebbi műfajról van szó) tudományos igénnyel korábban is keletkeztek. Ha tágabb perspektívából tekintünk a történettudományra, megkülönböztethetünk politikai életrajzokat, szellemi életrajzokat, sőt, a totális életrajz szándékával írt munkákat is. Amennyiben az utóbbi évek magyar historiográfiájánál maradunk, megállapíthatjuk, hogy az életrajzok írására irányuló szándékok is meglehetősen széles spektrumon mozognak. A legnépszerűbbek ezek közül a köztörténeti megközelítésű, politikusi életrajzok voltak, melyek egyszerre szóltak a bemutatni óhajtott személy (szinte kivétel nélkül a kortársak és az utókor által is jól ismert közszereplő, politikus) politikai karrierjéről, de még inkább arról a korszakról, melyben tevékenykedett. Ez a megközelítés pedig általában a szűk értelemben vett politikatörténetre, illetve a választott személy e keretek közötti politikai karrierjére korlátozódott. Újabban azonban van példa arra is, hogy a választott és megírt életrajz határai – a használt források természetétől függetlenül – egészen máshol vannak meghúzva.⁶

Sok érdekes munka született a 18–19. század szereplőiről is. Az „intellektuális életrajz”-nak is nevezhető vonulatban olyan fontos munkákat találunk a 18. századra vonatkozóan, mint V. Windisch Éva Kovachich-monográfiája, F. Csanak Dóra Teleki-kötete, H. Balázs Éva életrajzai, vagy épp Bónis György Hajnóczyra vonatkozó munkája.⁷ Egy hosszabb szünet után az utóbbi évek legérdekesebb kötetei jórészt irodalomtörténészek nevéhez kötődnek;⁸ ezek ugyanakkor fontos társadalomtörténeti aspektusokat is felvonultatnak, ami szintén a már említett interdiszciplináris jelleget mutatja. Az említett írások vitathatatlan érdeme az is, hogy sok adalékkal és módszertani elgondolással járultak hozzá a 18. századi társadalomtörténet egy sajátos területéhez, a korabeli értelmiség történetéhez. A felsorolt munkák és szerzők erőfeszítései ellenére azonban a téma korántsem tekinthető feldolgozottnak, főleg olyan részleteiben nem, amelyek szempontjából az általunk választott karrier és alkotói-politikai tevékenység érdekes lehet, miközben a korszak értelmiség történetével kapcsolatos tudásunkat is árnyalhatja.

BÁRÁNY BIOGRÁFIÁJA MINT KONTEXTUS

Az okok között, amelyek miatt Bárány Péterre esett a választás, szerepet játszott a tény, hogy bár nem igazán tekinthető a korabeli magyar politikai gondolkodás „kanonikus” szerzőjének, több szempontból atipikus karriere, társadalmi beágyazottsága és az ezzel kapcsolatos stratégiák olyan problémákat is felvetnek, melyek a kanonikusnak tekintett szereplőkön keresztül nem, vagy csupán

⁶ A 20. századi személyekre fókuszáló biográfiák közül ilyen például Kövér György életrajza Losonczy Gézaról, mely rendkívül érdekes elméleti és gyakorlati történetírói problémákat vet fel, és fogalmaz meg válaszkísérleteket azokkal kapcsolatosan (Köver 1998). A könyvről részletes és tanulságos elemzést írt Gyáni Gábor: Gyáni 1999. Újabban megjelent: Gyáni 2000.

⁷ V. Windisch 1998; F. Csanak 1983; H. Balázs 1967; Bónis 1954.

⁸ Balogh (s. a. r.) 2008; Szilágyi 1998; Vaderna.

nagyon kis mértékben vizsgálhatók. Ez a megállapítás rögtön felveti a kérdést, hogy Bárány életútja kapcsán valóban beszélhetünk-e paradigmaticus jellegű karrierútról. Tipikusnak, vagy éppen atipikusnak tekinthető-e az általa befutott közéleti-irodalmi működés? Ez a karrier ugyanis részleteiben olyan sajátosságokat mutat, melyek nem nagyon értelmezhetők a korábban említett kutatások eredményeinek fényében. Bárány pályafutása remek lehetőséget kínál egy mikro-történeti jellegű elemzésre, miközben az általa írott munkák szinte kivétel nélkül alkalmasak arra, hogy olyan eszmetörténeti problémákra világítsanak rá, melyek mind a korszak jellegzetességei, például a nemzetépítés, a felvilágosodás, valamint a politika fogalomtörténetének egyes problémái.

Mivel Bárány Péter nem tartozik a kor sokat tárgyalt figurái közé, a lehetséges értelmezéseket közvetlenül nem befolyásolják – sőt, nem terhelik – az eddigi historiográfiai eredmények. Alakját nem kell tisztázni bizonyos sematikus „vádak” alól, mint ahogy az sem célunk, hogy a magyar politikai gondolkodás egyik méltatlanul mellőzött figuráját láttassuk benne. És itt már be is lépünk abba a terheltebb mezőbe, ami nem közvetlenül Bárány figuráját érinti, hanem sokkal inkább a korszak magyarországi politikai irodalmáról és gondolkodásáról szóló történeti munkákat. A köznemesi születésű Bárány egyfelől nem része a magyar politikai gondolkodás, illetve az irodalomtörténet „kánonjának”, e szempontból nem hasonlítható a *politikai gondolkodó* Hajnóczyhoz, Kazinczyhoz, Bessenyeihez, a *tudományszervező* Aranka Györgyhez, a *költő* Verseghyhez vagy Berzsenyiehez, a *mecénás* Orczy Lőrinchez, a *történész* Koppi Károlyhoz, akiknek sorát hosszasan lehetne folytatni. Másfelől viszont Bárány bizonyíthatóan a korszak egyik olyan alakja, aki jelen volt fontos döntéseknél és eseményeknél, a kortársak szemében ismert szereplőnek számított, a korszakban ismert munkákat írt, aktív szereplője volt a vármegyei politikai életnek, és többek közt Széchényi Ferenc titkáraként a társadalom legbefolyásosabb rétegének tagjaival tartott fenn állandó kapcsolatot, fontos tisztviselői állások birtokosa volt. Műveit nemegyszer betiltották, néha pedig kitüntették: nevét például az első magyar pszichológiai munka szerzőjeként is ismerik, csakúgy, mint egy olyan gondolkodót, aki a kezdetektől – tehát az 1790-es évektől – bábáskodott a magyar tudományos akadémia létrehozását szorgalmazó csoport körül. Mindemellett élete már csak a dátumokból kifolyólag is része annak a kontinuitásnak, ami a 18. század végi politikai és társadalmi mozgalmakat, illetve a reformkort összeköti, vagy éppen elválasztja.

Ez a néhány, életéből véletlenszerűen kiemelt mozzanat már önmagában is alkalmassá tenné személyét arra, hogy életpályáját az eddigieknél alaposabban próbáljuk meg feltérképezni. Egy életrajzi keretű kutatásnak azonban nem csak ez lehet a célja. Nem egy részletekkel kipótoltt biográfiát kell írunk, ahogy arra sincs szükség, hogy Bárány személyét a magyar eszmetörténeti kutatások előkelőbb helyére emeljük. Az általunk követni kívánt stratégia tehát nem az, hogy egy átfogó, totális jellegű, a személyiségre, munkásságra, karrierre egyaránt és egyforma mértékben reflektáló életpályamodellt állítsunk fel. Ugyanakkor azt sem mondhatjuk, hogy „Bárány Péter korának” kellene a vizsgálódások elő-

terében állnia (különösen nem valamiféle köztörténeti narratívaként), vagyis a korszak fontos, már nagyrészt feltérképezett és sok szempontból értelmezett eseményei csak olyankor kell hogy szóba kerüljenek, amikor az eszmetörténeti értelmezés szempontjából az feltétlenül szükséges. Ilyen lehet például az 1790–1791-es országgyűlés, vagy éppen a jakobinus összeesküvés. Ezekre csak akkor érdemes reflektálnunk, amikor Bárány műveinek keletkezése, illetve az azokkal kapcsolatos mondanivaló és értelmezési kísérlet szempontjából jelentőséggel bírnak. Ebből a szempontból más egy ünnepi eseményre íródott, reprezentatív célú köszöntővers, és más egy olyan munka, ami az 1790-es évek politikai rendről szóló diskurzusához próbál hozzászólni. Más egy saját szerzésű munka, és más egy fordítás, ugyanakkor mindkettő fokozottan érdekes lehet nem pusztán az explicit politikai mondanivaló, hanem a szerzői szándék tekintetében is.

Amikor a kutatás kapcsán társadalomtörténetről beszélünk, ez alatt nem elsősorban egy általános tudományterület-fogalmat értünk, hanem leginkább egy olyan értelmezést, amely a korabeli értelmiségi csoportok közötti kapcsolatok jellegét, bizonyos karriertípusok vizsgálatát és összehasonlítását, valamint a politikai gondolkodás egyes társadalmi csoportokon belüli jellegzetességeit foglalja magában úgy, ahogy ezek megragadhatók Bárány műveinek kontextualizálásán keresztül. Ennek ugyanakkor szerves részét képezi a kísérlet annak megértésére, hogy egy adott korszak résztvevői hogyan gondolkodtak az őket körülvevő társadalmi valóságról, amelynek a saját politikai, kulturális intézményeik, a közösségi létezés mozgatórugói, az adott államformák szerves részét képezték.

Az irodalomtörténet-írás hagyományosabb megközelítéseitől annyiban térnénk el, hogy nem Bárány munkáinak pontos feltérképezése a célunk, nem feltétlenül az irodalomtörténetben elfoglalt (vagy éppen el nem foglalt) helyét szeretnénk kijelölni. Nem írói teljesítményének fejlődését szeretnénk elemezni, s nem is azt, hogy az irodalmi, politikai irodalmi „fejlődéstörténetben” az ő helyét hol is lehetne kijelölni. Sokkal inkább arról lenne szó, hogy az általa írt munkák egyszerre két közegbe voltak beágyazva: saját korának politikai gondolkodásába és annak beszédmódjaiba, valamint saját köz- és magánéleti stratégiáiba és ambícióiba.

Végül ezen a ponton felvetődik a már szintén említett kérdés: mennyiben tekinthető ez a kutatási stratégia a társadalomtörténet egyik újabb keletű vállalkozása, a mikrotörténet által inspirált eljárásnak.⁹ Saját problematikánk kapcsán megfogalmazódik a kérdés: tulajdonképpen mi az, ami az egyéni eset vizsgálata esetében tetten érhető? Hogy a kutatásunk mélyén munkáló hipotézisek közül egyet megemlítsünk, annyi valószínűsíthető, hogy a korszak magyar politikai

⁹ A mikrotörténeti biográfia tulajdonképpen már ismert szóösszetétel a magyar történettudományban is. Gyáni Gábor a következőkben határozta meg nagyvonalakban az eljárás lényegét: „[A] politikai makrotörténet nézőpontját az egyéni életúttal párhuzamba állító és a kettőt közvetlenül összekapcsoló politikai életrajz íróitól eltérően a szerző a politika világához is alulnézetből közelít. Éppen úgy, ahogyan azt a dolgok működési módjára, az események megélésére, s a közben szerzett emberi tapasztalatokra kíváncsi mikrotörténészek teszik” (Gyáni 2000: 164).

gondolkodásában bőségesen megfértek egymás mellett olyan elemek az adott életútban, melyeket a historiográfia egyértelműen egymással összeférhetetlennek tartott. E szempontokból Bárány karrierje és munkássága modellértékűnek tekinthető. Életének egyes epizódjai, személyes választásai és stratégiái egészen új szemszögből láttatják az általa írt munkákat (hiszen alapvetően Bárányt továbbra is íróként, tevékeny politikai gondolkodóként vizsgáljuk). A mikrotörténeti megfontolás ebben az esetben talán éppen arra jó, hogy segítsen túllépni az utólagosan konstruált kategóriákban való gondolkodáson, és erősítse a többszólamúság és összetettség iránti érzékenységünket.¹⁰

Természetesen a vázolt célkitűzések mellett erősen motiválja munkánkat az a szándék is, hogy a „főhős” életrajzával kapcsolatban minél több új részlet napvilágot lásson (hogy ezek adott esetben mennyire értelmezhetőek, az már más lapra tartozik), hiszen Bárányról mindeddig átfogó monográfia vagy életrajz nem készült.¹¹ Noha személyét fordításai és főként az 1790-ben írott pszichológiai munkája kapcsán többé-kevésbé ismerik a korszak kutatói, ismertsége nagyon messze elmarad attól, ami személyét a korszakban övezte.

A források hiányai (a hagyaték zöme vélhetően elpusztult az 1878-as miscolci árvíz idején) azonban eleve nem sok esélyt adtak egy terjedelmes életrajzi narratíva felépítéséhez (bár, ha Kármán Józsefre gondolunk, semmi sem lehetetlen).¹² Életéről nagyvonalakban annyit lehet tudni, hogy 1763-ban, Gagyon született, a Bárány család Debreceni előnevet viselő, Borsod megyéből származó nemesi ágában.¹³ A privigyei piarista kollégiumban és a pesti bölcsészkaron töltött tanulóiévek után irodalmi munkássága mellett előbb 1790-től Széchenyi Ferenc titkáráként, a család iványi uradalmának főtisztjeként dolgozott,¹⁴ ezt

¹⁰ Az utóbbi évek egyik érdekes, ilyen szándékú próbálkozása Balogh Piroska nevéhez fűződik, aki két korabeli szereplő esetében is kísérletet tett arra, hogy biográfiájukat sajátos eljárásban, egy konkrét forráscsoport értelmezésén keresztül mutassa be. Palásthy Márton Koppi Károllyal való levelezéséből, annak életrajzi adalékaiból rekonstruál egy olyan képet, melynek középpontjában a korabeli tudományszervezési mechanizmusok, politikai csoportosulási formák és kapcsolatrendszerek foglalnak helyet. A kutatás tétje Baloghnál sem feltétlenül az, hogy összeálljon egy hagyományos életrajzi narratíva a kutatott személlyel kapcsolatban, s nem is az, hogy Palásthy személyét az általa betöltött szerepek hangsúlyozásával feltétlenül magasabb polcra helyezze. Kutatása sokkal inkább arra a kérdésre koncentrálna, hogy egy olyan korpusz, mint Palásthy levelezése – pontosabban annak egy jól meghatározott szegmense – hogyan gazdagíthat egy életrajzot, és hogy ezt az életrajzot miként használhatjuk párhuzamosan a korszakkal kapcsolatos, tág értelemben vett társadalomtörténeti ismeretek árnyalására (Balogh [s. a. r.] 2008).

¹¹ Néhány munkáját ugyan már Ballagi Géza és Concha Győző is említi, munkásságával szisztematikusan elsőként mégis Gyárfás Ágnes kezdett el foglalkozni az 1980-as években, főként szövegkiadásra, illetve Bárány néhány szépirodalmi munkájára fókuszálva, s életrajzi adalékokkal sikerült valamelyest kibővítenie a Szinnyei-féle rövid terjedelmű életrajzot. Vö. Gyárfás (összeáll.) 1986; Gyárfás 1990.

¹² Vö. Szilágyi 1998.

¹³ A család ezen ágának tagja volt többek közt a belgiumi és szászországi egyetemeket megjárt Bárány László, akinek Hágában is jelent meg munkája. Vö. Nagy 1857–1868: I.

¹⁴ Az erre vonatkozó források közül a legfontosabbak az iványi uradalom gazdasági jegyzőkönyvei, ahol több helyen azonosítható Bárány kézirása (MOL P 623. 26. sz. 164. cs.).

követően Miskolcra költözött, ahol a megyénél tisztviselői feladatokat látott el. Ezután részben édesapja, Bárány János utódként, a Bretzenheim hercegi család regéci és pataki birtokain látott el gazdasági feladatokat minden valószínűség szerint 1806-tól mintegy tíz éven keresztül. Ezt követően Torontál megyébe került, és 1820-tól Szepesi Ignác erdélyi püspök javadalmi prefektusaként dolgozott egészen 1829-ben, Új-Aradon bekövetkezett haláláig.¹⁵

A karrier cezúrája?

Az életrajz kapcsán felvethető első probléma a karrier látszólagos cezúrája 1795 körül, vagyis az a tény, hogy Bárány irodalmi ambíciói szembeötlő módon lecsillapodtak a jakobinus per vádlottjainak kivégzése után. E tényben önmagában semmi érdekes nincs, hiszen a korszak sok aktív szereplőjének életében, illetve karrierjében okozott törést a mozgalommal szembeni megtorlás (s még többek esetében vált ez az életrajz meghatározó motívumává, gondoljunk Csokonai vagy Kármán esetére), azt kell mondanunk azonban, hogy Bárány esete nem illeszkedik igazán a megszokott képbe. Kézenfekvőnek tűnhet első látásra – és a kevés, Bárányra vonatkozó szakirodalom is nagyrészt ezt sugallja –, hogy azért húzódtott vissza az aktív irodalmi szereptől, mert a megtorláshoz kapcsolódó vizsgálatokban valamilyen módon felmerült a neve. A helyzet azonban sokkal ellentmondásosabb: Bárány esetében az éles változás éppen azért szembeötlő, mert irodalmi tevékenységének folytatására elméletileg a megtorlás időszaka után is lett volna lehetősége (ahogy az Görög Demeter, Decsy Sámuel és mások esetében is megfigyelhető). Annak ellenére, hogy több, a jakobinus perben kivégzett személlyel tartott fenn igen szoros kapcsolatot (elég, ha azt a Hajnóczy Józsefet említjük, aki maga ajánlotta Bárányt utódjául Széchényi Ferencnél a titkári posztra), valamint hogy az 1790-es években több munkáját sem engedte a cenzúra nyilvánosan megjelenni, Bárány neve a jelenleg ismert források szerint nem merült fel komolyabban a mozgalommal kapcsolatos vizsgálat során.¹⁶ Ennek ellenére természetesen a megtorlás nagyban hozzájárulhatott az alkotói szereptől való visszahúzódáshoz, s noha ennek lelki, alkati okai is lehettek, a fentebb vázolt életrajzi kontextusból annyi mindenképp világosan látszik, hogy az életpályája hangsúlyai

¹⁵ Életrajzi adatainak legfontosabb forrása Szinnyi 1891. Életére vonatkozóan számos adatot a témával komolyabban szinte egyedülként foglalkozó Gyárfás Ágnes pontosított, ennek ellenére máig sok az életrajzhoz kapcsolódó homályos rész (Gyárfás 1990).

¹⁶ Erről a legmeggyőzőbben az a dokumentum tanúskodik, amelyet egy Benda Kálmán által idézett levél említ. Ezt a levelet Hajnóczy József írta búcsúzóul a jakobinus per során hűgának, Teréznek: „Mit dem Josi aber gehn Sie zu alle denen, deren Liste ich dem Molnár hinterlasse, und die hier oder zu Pest sind.” A Hajnóczy által emlegetett lista abból a szempontból érdekes, hogy azok neveit tartalmazza, akiktől Hajnóczy mint hozzá közel álló barátoktól kívánt elbúcsúzni. A listán utólag Németh János jogügyi igazgató maga húzta alá a gyanúsnak tekinthető, illetve tekintendő személyeket, Bárány Péter neve azonban nincsen a listán aláhúzva. Részletezen lásd: Benda (szerk.) 1952–1957: II. 780.

az irodalmi-politikai ténykedésről egyértelműen a gyakorlati tevékenységekre toldták át.

A karrier cezúrájának kérdésénél érdemes utalni Szilágyi Márton monográfiájára, aki Pajor Gáspár pályafutásának feltérképezésekor hangsúlyozta a Pajor és Bárány életútja közötti hasonlóságokat, különösen az alkotói pálya hirtelen megszakadását.¹⁷ A különbség talán abban áll, hogy az *Uránia* egykori szerkesztőjének életéről bőségebb levéltári iratanyag áll rendelkezésre, és ha értékelhető irodalmi életművet nem is hagyott hátra, életének társadalomtörténeti aspektusai e kevés munka fényében is vizsgálhatóak. Bárány esetében éppen fordított helyzettel állunk szemben. Egy nem túl gazdag, de annál érdekesebbnek tűnő és interpretálható alkotói tevékenység jár együtt egy finoman szólva is hézagos életrajzi kerettel, és itt életrajz alatt a hagyományos életrajzi narratívát értjük. Ez a nem túl bőséges anyag ugyanakkor pontosan elégnek látszik ahhoz, hogy a ránk maradt munkáinak elemzését úgy egészítse ki, hogy eszmetörténetileg releváns jelenségeket figyelhessünk meg. Ezért is mondhatjuk tehát, hogy Bárány életművének/életútjának bemutatása és értelmezése Pajor Gáspár biográfiájához hasonlóan, de egyben attól eltérően is, mikrotörténeti jellegű eszmetörténeti tétellel rendelkezik. Visszatérve tehát az életút fordulójához, megállapíthatjuk, hogy Bárány 1795 után is láthatóan komoly hivatali tisztségeket töltött be: hercegi uradalmak gazdasági tiszteje, vármegyei hivatalnok és táblabíró volt, vagyis csupa olyan poszt birtokosa, melyek egytől egyig figyelemre méltó pozícióknak tekinthetők. Kazinczy levelezése a zempléni vármegyei közgyűléseken betöltött szerepéről és felszólalásairól is tájékoztat bennünket, így bizton állítható, hogy Bárány hivatalánál fogva is a vármegyei közélet egyik ismert figurájának számított az 1810-es évek első felében.¹⁸

Ilyen értelemben tehát Bárány karrierjében semmiféle törés nem mutatkozik, sőt megalapozottnak tűnhet akár az a feltételezés is, hogy amennyiben 1829-ben bekövetkező halála ebben nem akadályozza meg, a Széchenyi István köré szerveződő csoport egyik tagjaként aktív szerepet vállalhatott volna a reformkor tudományos és politikai életében. Erről tanúskodik az MTA kéziratárában őrzött levele, melyet Széchenyi Istvánnak írt 1826 augusztusában, s melynek tárgya a felállítandó tudós társaság volt: az ebben való részvételt Bárány meglehetősen komolyan képzelte el.¹⁹ Ezzel egy olyan életrajzi kontinuitás tanúi lehettünk volna az 1790-es évek mozgalmi és a reformkor között, amilyenre meglehetősen ritkán találunk példát. Bárány ugyanis mind az 1790-es évek közegében, mind pedig a 19. század első két évtizedében figyelemre méltó kapcsolati rendszerrel rendelkezett.

¹⁷ Szilágyi 1998, 2007.

¹⁸ Ehhez lásd többek közt: Kazinczy Ferenc levele Nagy Gáborhoz, 1812. augusztus 30. In: Kazinczy 1900 (2304) Kazinczy levelezésének összkiadására hivatkozva a kötet megjelenési éve után zárójelben a levél sorszáma szerepel.

¹⁹ Bárány 1826.

Társadalmi kapcsolatrendszer

Bárány 1790-es években virágzó kapcsolatrendszerének egyik fontos háttérét valószínűleg piarista iskolázottsága, illetve az ebből fakadó ismeretségek képezték. E háló legfontosabb figurái Koppi Károly, Szüts István, Révai Miklós és Benyák Bernát voltak. Koppinhoz való szoros viszonyát mi sem mutatja jobban, mint hogy a *Magyar Kurir* hasábjain megjelent felhívásra írt pályamunkáját Bárány az ő otthonában, a piarista rendházban készítette el. A Görög Demeter által kiírt pályázat első díját ez a munka nyerte el, és a siker kapcsán egy olyan esemény tanúi lehetünk a forrásokban, amely Bárány kapcsolatrendszerének másik, nem kevésbé fontos szegmenséről árulkodik. 1791 januárjában, a Kerekes Sámuel bécsi lakásán tartott díjátadó eseményen, a korabeli sajtó néhány szerkesztője mellett jelen volt az említett piarista kör, Révai Miklós, Kis József (ekkoriban Széchényi Ferenc családi orvosa), Kibling József (ekkoriban a Draskovich fiúk nevelője), az 1790-es reformmozgalom számos prominens alakja, például Decsy Sámuel vagy Báróczi Sándor testőríró.²⁰ Az első helyért járó pénzjutalmat Festetics György, Teleki Sámuel és Széchényi Ferenc együttesen ajánlotta fel. A neves alkalomból Báróczi beszédet is intézett Bárány Péterhez, melyről Kazinczynak is tudomása volt, megemlíttette Helmezy Mihálynak írott levelében.²¹ Sőt, az utóbbi években előkerült Bárány sokáig elveszettnek hitt felelete is, melyben köszönő szavakat intézett az egybegyűlt társasághoz. A beszéd azonban nem pusztán udvariassági gesztus volt, hanem – ahogy Debreczeni Attila kimutatta – egyben a hazai kantiánus filozófiai tájékozódás fontos dokumentuma is, amelynek felfedezése újabb részletekkel gazdagította a hazai Kant-recepció eddig kevésbé ismert történetét.²² Fontos megemlíteni, hogy az imént bemutatott tudós körhöz tartozott még a pályázaton második helyezést elérő Pálóczi Horváth Ádám is.

A kapcsolatrendszer másik fontos szegmensét a tudós társaság létrehozásának terve révén ismerhetjük: Bárány ebben az esetben is a korszak értelmiségi szerveződéseinek kulcsfiguráival tartott fenn aktív kapcsolatot. A pályázat elnyerése központi jelentőségűnek bizonyult nemcsak a kapcsolatrendszer további épülése, hanem Bárány karrierjének fejlődése szempontjából is, hiszen ezután került Hajnóczy József utóadaként Széchényi Ferenchez titkárnak. Innentől kezdve abba a belső körbe tartozott, amely a magyar tudós társaság felállításán dolgozott.²³ Olyannyira aktív részese lett e folyamatnak, hogy a Révai által 1790-ben

²⁰ Kókay 1970: 351–352.

²¹ Kazinczy Ferenc levele Helmezy Mihályhoz, 1813. december 16. In: Kazinczy 1901 (2557)

²² Debreczeni Attila pontosítja a beszéd közlésének dátumát és helyét is: eszerint Bárány Péter beszéde a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1791. január 25-i számában, a IV. 89–95. lapokon olvasható tudósításban található, pontosan a 92–95. lapokon (Debreczeni 2000). A kérdéshez lásd még Gyárfás Ágnes kísérő tanulmányát a díjnyertes pályamunka kiadásának kötetében: Gyárfás 1990, főleg 187–189.

²³ A szakirodalom erre vonatkozóan egy elveszett forrást említ, lásd Bárány 1791b, illetve Debreczeni 2000.

összeállított listán, amely a felállítandó társaság állandó munkatársainak nevét tartalmazza, az ő neve is szerepel.²⁴ A Széchényi pesti lakásán tartott alapító ülésről – Batsányi meg nem hívásának okait firtatva – Kazinczy is beszámol Aranka Györgynek írott levelében. Az ülésen olyanok vesznek részt, mint az igazgatónak ajánlott Orczy Lőrinc báró, a tagok között pedig Bárány Péter és Kazinczy Ferenc mellett ott találjuk többek közt Spissich Györgyöt, Vay Józsefet, Balog Pétert, Esterházy Károlyt és Nagyváthy Jánost is.²⁵ A Széchényi családdal való kapcsolat innentől tehát egyértelmű, ezt mutatja több, a grófhhoz intézett levele is, melyeket az MTA kézirattára őriz. Ezek közé tartozik például az 1803-ban Széchényi Ferenchez írott levél, melyben Bárány egy könyvgyűjtemény mutató-táblájáért mondott köszönetet a grófnak, ami a kettejük közti aktív tudomány-szervezési kapcsolatot bizonyítja, csakúgy, mint néhány további levele. Érdekes forrás Bárány felesége, Palásthy Zsuzsanna 1827. októberi levele. Ebben a feleség anyagi segítséget kért gróf Széchényi Istvántól, mivel férje – komoly betegsége miatt – nem tudott hivatalt vállalni, és a család anyagi helyzete egyre nehezebbé vált. A levélből szintén megtudjuk, hogy Bárány komolyan folytatni szeretne volna közéleti szereplését, s csak betegsége akadályozta meg abban, hogy aktívan részt vegyen annak a néhány éven belül felállítandó tudós társaságnak a munkájában, melynek létrehozásán maga is annyit fáradozott az 1790-es évek elején.²⁶

Széchényi István 1821-ben naplójában meghatóan számol be az akkor már Erdélyben tevékenykedő Bárány Péterrel való találkozásáról.²⁷ Bárány Széchényi Istvánnak írt 1826-os leveléből az is kiderül, hogy pszichológiai munkáját az erdélyi tudós társaságnak is megmutatta, akik elismeréssel szóltak róla.²⁸ Ennek alapján egy kiterjedtebb erdélyi kapcsolatháló létezését is feltételezhetjük, erre vonatkozóan azonban további források még nem kerültek elő.

Végül, de nem utolsósorban Bárány rokoni szálak révén a Palásthy családdal is szoros kapcsolatot ápolt, hiszen felesége Palásthy Márton tábornok lánya volt,²⁹ aki rokonságban állt az 1780-as évek első felében a bécsi kancellárián dolgozó, az említett piaristákkal és más tudós körökkel szoros kapcsolatot fenntartó Palásthy Mártonnal.³⁰ Mindezek alapján tehát Bárány esetében legalább három, részben egymással is összefüggő kapcsolatrendszeret azonosíthatunk, de a további kutatások még árnyalhatják ezt a képet. Bárány írásainak eszmetörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy azok a legkevésbé sem izoláltak, ahogyan maga Bárány személye sem az: életműve mind eszme-, mind társadalomtörténeti szempontból több érdekes jelenség és problémakör találkozásában helyezkedik el. Ahogy Bárány körül feltűnik a kor számos fontos szereplője, úgy mindegyik munkája

²⁴ A listát lásd: Csaplár 1885.

²⁵ Vö. Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz, 1790. november 2. In: Kazinczy 1890 (342)

²⁶ MTA Kézirattár, K 202/76.

²⁷ Széchényi 1978: 172.

²⁸ MTA Kézirattár, K 202/75.

²⁹ A Palásthy család Palásthy Pál által dokumentált dunántúli B ágának tagjai (Palásthy 1890–1891: III. függelék).

³⁰ Balogh (s. a. r.) 2008.

mellé más, sokszor hasonló, sokszor eltérő műfajú szövegek egész sora helyezhető a korszakból, kirajzolva ezzel az adott diskurzus vagy éppen „politikai nyelv” kontúrjait és jellegzetességeit.³¹ Ez a tény természetesen több újabb kérdést és problémát vet fel olyan területekkel kapcsolatban, amelyekre az eszmetörténeti kutatások nem, illetve nagyon kis mértékben fókuszáltak. Mielőtt ezekről szólunk néhány szót, nézzük meg, milyen politikai munkák alkotják ezt az életművet.

Bár nem sok írását ismerjük, de szerencsés módon az ismert művek igencsak sokfélék, változatos kérdésekben a politikum szférájának számos szegmenséhez szólnak hozzá. Bárányt a már említett, első magyar nyelvű pszichológiai munka szerzőjeként tartotta számon a történeti kutatás. A kézirat azonban nyomtatásban nem jelent meg, sőt nagyjából kétszáz éven keresztül elveszettnek hitték.³² Ugyanebben az időszakban, vagyis éppen az 1790–1791-es politikai röpiratáradat idején több más munkával is jelentkezett: ilyen az a röpirata, amely a nők diétára való beengedése mellett érvel (fontos hangsúlyozni, hogy valóban csak beengedésről van szó, azaz a karzaton való helyfoglalásról, nem pedig az országgyűlés munkájában való részvételről),³³ valamint a német protestáns Johann Ludwig Ewald egyik, a felvilágosodásról (*Volksaufklärung*) szóló munkájának fordítása.³⁴ Ugyanekkor, vagyis 1790-ben megjelenik egy ötfelvonásos színpadi műve *Korvinus Mátyás, egy vitéz, nemzeti, szomorúval elegyes vígjáték* címen,³⁵ melyet a cenzúra a túlságosan politikainak vélt tartalom miatt végül nem engedett bemutatni. 1792-ben ellenben Kelemen László színtársulata színpadra állította Bárány egy másik darabját, mely a *Talált gyermek* címet viseli. A darabot sok helyen és sokáig játszották, ezzel kapcsolatban kitűnő forrás Kazinczy levelezése. Egy 1816 áprilisában írt levélben Desseswffy József számol be lelkesen Kazinczy-nak a darab sátoraljaújhelyi bemutatójáról.³⁶ Szépirodalmi-politikai tevékenységének ilyen jellegű aktivitása 1795 körül – mint említettük – megszakad, s csak a nagyjából húsz évvel későbbi időszakból, 1817-ből áll rendelkezésünkre két cikke, melyek a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelentek meg, s a politikai gondolkodás vizsgálata szempontjából szintén fontos forrásnak tekinthetők.³⁷ Ezekon kívül a régebbi szakirodalom egy máig fellelhetetlen munkájáról is említést tesz, mely a tudós társaság létrehozására irányuló első munkálatok idején, azaz szintén még 1790–1791 táján keletkezett.³⁸

Ami a Bárány-életmű közvetett forrásait illeti, mint már láttuk is, a Kazinczy-levelezés tűnik különösen érdekesnek. Ezzel kapcsolatban elég egyetlen példát említenünk, ami ugyan szintén a biográfiai adatok terepéhez tartozik, de fontos adalékokat tudhatunk meg belőle Bárány munkáiról is. Bárány Péternek

³¹ A politikai nyelv fogalmához elsősorban: Pocock 1971, 1973, 1981.

³² Bogár 2002; Gyárfás 1990.

³³ Bárány 1790a, ezt Hámori Péter is közzétette: Hámori 2007.

³⁴ Bárány 1791a.

³⁵ Bárány 1790b.

³⁶ Desseswffy József levele Kazinczy Ferenchez, 1816 április 4. In: Kazinczy 1904 (3177).

³⁷ Bárány 1817a, 1817b.

³⁸ Bárány 1791b, lásd a 23. jegyzetet.

ugyanis volt egy Bárány Ágoston nevű unokaöccse, aki maga is levelezést folytatott Kazinczyval. Kettejük levélváltásából kiderül például, hogy Bárány Ágostonnak mindenképpen szándékában állt kiadni nagybátyja Seneca-fordítását.³⁹ A vállalkozás eredményéről, illetve arról, hogy létrejött-e egyáltalán, egyelőre semmi közelebbit nem tudunk, Kazinczy válaszában mindenesetre határozottan pártolta és bátorította Ágoston elképzelését a fordítással és a klasszikusokhoz való viszonyulási kapcsolatban.⁴⁰

Míndez természetesen Bárány Péter már röviden bemutatott összeköttetései- nek feltérképezéséhez is érdekes adatokkal szolgál. Mindenképpen van esély tehát arra, hogy a jövőben további Bárány-szövegek kerüljenek elő, amelyek eszmetörténeti szempontból legalább annyira érdekesek lehetnek, mint az eddig előkerült munkái. A már említettek mellett ezek közé tartozhat például a Bárány pesti egyetemi tanulmányait lezáró disszertáció, mely az ezt követő időszak ismert munkáinak fényében minden bizonnyal szintén tartogathat érdekességeket. Hogy viszszakanyarodjunk a rövid kitérő előtti gondolatmenethez, Bárány munkái alapján tehát közelebről is megvizsgálhatjuk a korszak néhány olyan eszmetörténeti jellegzetességét, melyeknek a szakirodalom talán kevesebb figyelmet szentelt.

EGY FELVILÁGOSODÁSRA ADOTT MAGYAR VÁLASZ

Pontosan melyek is azok az eszmetörténeti problémák, melyek vizsgálatához az életrajz és Bárány munkái kitűnő kontextusként szolgálhatnak? Itt csak egy-két példát szeretnénk felvetni. Az első ahhoz a fordításhoz kapcsolódik, melyben a német protestáns Johann Ludwig Ewald munkáját ültette át magyar nyelvre. A felvilágosodás komplexitásának vizsgálata nem új keletű törekvés sem a nemzetközi, sem a magyar történettudomány területén,⁴¹ ám úgy tűnik, hogy a magyar anyagon elvégzendő empirikus, de talán az elméleti jellegű vizsgálatok sincsenek még távolról sem kimerítve.⁴² Ennek kitűnő példája az 1791-es Ewald-fordítás, amelynek kapcsán felvetődik még egy újragondolandó probléma, nevezetesen a 18. századi magyar politikai eszmék eredetére, eredetiségére, s ezáltal a korabeli Magyarországnak az európai kulturális centrumokhoz való viszonyára vonatkozó kérdés.⁴³

A centrum-periféria probléma Magyarország és az európai felvilágosodás keresztmetszetében természetesen egy rendkívül összetett kérdés. A magunk részéről azt a felfogást részesítenénk előnyben, amely nem kívánja tagadni – de kritizálni sem – a korabeli magyar politikai kultúra perifériális jellegét a politikai

³⁹ Bárány Ágoston levele Kazinczy Ferenchez, 1827 június 27. In: Kazinczy 1910 (4798)

⁴⁰ Kazinczy Ferenc levele Bárány Ágostonhoz, 1827 július 6. In: Kazinczy 1910 (4803)

⁴¹ Chaunu 1998; Gay 1967–1969; Hazard 1935; Kosáry 1980, különösen 250–264.

⁴² A kora újkori fordításokkal kapcsolatban lásd: Kontler 2006, 2009; Oz-Salzberger 2003, 2006.

⁴³ A centrum-periféria, illetve transzferkutatás témájának általános elméletéhez újabban: Werner – Zimmermann 2003.

eszmék összeurópai termelődésében és cirkulációjában. Inkább arra helyeznénk a hangsúlyt, hogy a fennálló viszonyokra való reflexió miként, azaz milyen nyelvi eszközökkel történik, s milyen szerepet játszik ebben a külföldi nyelvi minták recepciója. Innen nézve az „eredetiség” leginkább deskriptív szempontnak tűnik: a sajátos hazai viszonyok közepette e recepciónak nagyon is „eredeti” eredményekhez, illetve eredeti válaszokhoz kellett vezetnie. Éppen ezért nem feltétlenül a külföldi jelenségek hazai párhuzamait érdemes keresni, hanem a politikai diskurzusok működését meghatározó interakciót a hazai és az importált nyelvi keretek között.

Egy ilyen sajátos, a felvilágosodáshoz kötődő hazai diskurzus működése lehet az a jelenség, amelybe az említett Bárány-fordítás is illeszkedik. A francia felvilágosodás hatását a hazai politikai gondolkodásra és „reformeszmékre” bőségesen tárgyalta már a szakirodalom,⁴⁴ mint ahogy azt is tudjuk, hogy a forradalomellenes munkák és röpiratok sem voltak ritkák a korszakban. A Bárány által fordított munka és számos korszakbeli szöveg arra enged következtetni, hogy a felvilágosodás német változatainak némelyike, például a *Volksaufklärung* is erőteljes hatással volt a magyar kontextusra. A *Volksaufklärung* egy sajátos felvilágosodás-program, melyhez hasonlót a felvilágosodás „központjának” tekintett Franciaországban sem találunk; olyan irányzat, amely írásos munkák tömegén keresztül fordult már a 18. század derekától kezdve a rendi társadalom legnagyobb hányadát kitevő „közönséges rétegek” felé, annak oktatását, szükséges műveltségi szintjét, jogait, vagy éppen a társadalmi hierarchiában betöltött szerepét hangsúlyozva.⁴⁵ Legfontosabb forrásai között ott találjuk a reneszánsz humanista Hausvater-irodalmat, az alacsonyabb rendek oktatását célzó almanachokat, naptárakat, költeményeket és más szépirodalmi munkákat.⁴⁶ Mindez különösen fontosnak tűnik, amikor azokra a vitákra gondolunk, melyek azzal foglalkoznak, hogy a 18. századi európai felvilágosodás mennyiben tekinthető csupán az elitek köreiben létező újfajta tudásformának. A *Volksaufklärung* programjának elméleti kontextusát alkotva Magyarországon is megjelentek a „köznép”-nek nevezett társadalmi rétegek oktatásának és az új tudásformák terjesztésének szükségességéről szóló diskurzusok, melyek jelentős hatással voltak az oly összetett felvilágosodás-fogalom, valamint a politikai közösség fogalmának alakulására is. A diskurzus témáját a felvilágosodás jelensége és a hazai viszonyok javítása képezik, amely párosítás a felvilágosodás kritikáját egészen különleges perspektívába helyezi. Nem másról van szó ugyanis, mint a köznép neveléséről, pontosabban a felvilágosodás hazai megismertetésének lehetőségeiről és szükségességének mértékéről. E reflexió háttérben általában ott munkál a felvilágosodás egyéb „hozadékai” (például a forradalom) által a hazai viszonyokra jelentett veszély. Ehhez pedig az a törekvés kapcsolódik, hogy a hazai „köznép” a forradalom „valós” képével is tisztában legyen.

⁴⁴ Lásd többek közt: Concha 1885; Eckhardt 2001 [1924].

⁴⁵ Knudsen 1996.

⁴⁶ Knudsen 1996; a német *Volksaufklärung*ról lásd továbbá: Böning 1992. Kutatástörténeti adalékokról lásd Márkus 1995.

Kicsit pontosabban fogalmazva, a munka tulajdonképpen nem másról szól, mint azon érvek számbavételéről, melyek szerint a felvilágosodás eredményei mindenki számára, származásra és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül hozzáférhetőek kell hogy legyenek, aminek vannak bizonyos megkötései:

„Némelly dolgoknak meg-esmérése szükséges minden embernek; némellyeké pedig csak bizonyos karban, ’s rendben lévőknék. Ugyan – is lehetetlen bizonyos határt szabni abban, meddig terjedjen, és hol álljon-meg egy embernek, vagy egész nemzetnek meg-világosodása. Az ilyen meg-határozás ellenkezni látszatik az embernek természetével, kinek tulajdona az, hogy elmebéli tehetségeinek tökéletesítése zabolán ne tartassék.”⁴⁷

Lehet-e, illetve a fennálló társadalmi rend szempontjából hasznos-e a megvilágosodás minden eredményét oktatás útján az úgynevezett köznépp kezébe adni? A válasz a szerző szerint egyértelmű:

„Ki az aki, esmérvén a köznépet ennek csak meggondolására is ne iszonyodjon: hát ha a köznépp üdővel az Istennek lételét, s a jövőendő életnek mivoltát feszegetni fogja; az előljáróknak jussait, ezeknek eredetét a természet törvényéből fejtegetni, ’s nyomozó elmélkedés által gyűjtögetett okokkal fogja maga között elvégezni: van-e vagyont illető juss, vagy nints? (Jus proprietatis) Én legalább egy ilyen meg-világosodott országot menél hamarább ott- hagynék.”⁴⁸

Mindez azonban Ewaldnál csak annyit jelent, hogy a felvilágosodás terjesztésének kell hogy legyenek bizonyos határai, hiszen, mint folytatja, a megvilágosodás magában „nem ad tehetséget a dolgok megismerésére. Hamis és ártalmas minden felette igen ki-terjedt megvilágosodás, egy szóval mind az, ami csak a köznépet tudálékosná teszi. A köznépet arra szánta a természet, hogy a maga keskeny határában híven, és szorgalmasan munkálódjék.” A köznépp feladata jól meghatározható e bizonyos társadalmi boldogulás keretei között:

„Nem az ő hivatala az hogy sokfélét tudjon, vagy sokféle dologhoz lásson, hanem hogy keveset, de azt volta képpen értse, azt híven s’ álhatatosan ’űzze, a’ maga sorsához, ’s hivatalyához illő együgyü foglalatosságát fáradoztatlanul gyakorolja.”⁴⁹

A kérdés antropológiai vetülete szerint tehát a felvilágosodás eredményeinek sokrétű, kiterjedt, illetve túlzott mértékű ismerete nem lehetetlen, viszont szűkségtelen. E megismerés akadálya ebben a felfogásban nem feltétlenül az emberi intellektus, morál és természet eredendő tökéletlensége (mint ahogyan azt egyébiránt a korabeli angol konzervativizmus számos értelemben hangoztatja), hanem

⁴⁷ Bárány 1791a: 15

⁴⁸ Bárány 1791a: 18.

⁴⁹ Bárány 1791a: 20.

egyrészt a korlátozott gyakorlati társadalmi igények, másrészt az ilyen kiterjedt tudás negatív társadalmi hozadékai. Az is igaz ugyanakkor, hogy a szerző szerint a köznép helyzeténél fogva sem alkalmas az ilyen típusú műveltség eredményeinek feldolgozására. Ezeknek a tényezőknek együtt kell meghatározniuk, pontosan hol is húzódjanak a megismerésnek, illetve a megismertetésnek a határai.⁵⁰ A „köz-haszon” szempontjából tehát a felvilágosodás túlzott terjesztése ártalmas is lehet, hiszen összetett, filozófiai jellegű tudásra nincsen szüksége a társadalom valamennyi tagjának, a köznépre nézve mindez hihetetlenül veszedelmes és káros lenne, nem is beszélve arról, hogy ezzel a fennálló berendezkedés is veszélybe kerülhet: hiszen „[t]sak nem olly veszedelmes a’ polgári igazgatasban való kétségeskedés, az Uralkodó, ’s az alatt-valók jussainak feszegetése is”.⁵¹

A szöveg egyik legsajátosabb vonása éppen az, hogy a politikai közösségépítés és a szélsőségesnek mondható társadalomátalakítási elképzelésekkel (például a radikális felvilágosodás szószólóival) való határozott szembenállás mégiscsak együtt jár azzal a gondolattal, hogy a politikai közösség ideális formájában a törvényekkel biztosított jogok és a szabadság által képes leghasznosabb formájában működni, ebben pedig fontos szerep jut a valláson alapuló intézményeknek és erkölcsöknek, illetve azok felvilágosult védelmének.⁵² Mindebből két fontos következtetés is levonható. Az egyik az, hogy a felvilágosodás vallás- és egyházellenes élet korántsem szabad kizárólagosnak, illetve a felvilágosodás valamennyi fajtájára jellemzőnek tekintenünk. Az egyházi és vallási tekintély kritikája, illetve elutasítása helyett a hangsúly egészen másra tevődik, méghozzá az evilági társadalmi rend szinte már racionálisnak nevezhető jobbítására és az erre irányuló szándéokra. Ez pedig összhangban áll azzal a feltételezéssel, hogy sokkal inkább a társadalom jobbá tételére irányuló törekvés tekinthető az európai felvilágosodások közös vonásának, nem pedig az oly sokszor hangsúlyozott (és kétségkívül sokszor nagyon erőteljes) antiklerikalizmus.⁵³ Ezzel az általános, felvilágosult jobbitással érhető ugyanis el az állam és a közösség erejének, hatékonyságának növelése és általános jólétének biztosítása.

Ahelyett, hogy tovább elmerülnénk e gondolatmenetben,⁵⁴ érdemes inkább arról szólni, milyen következtetéseket vonhatunk le az 1791-es szöveg megjelenségéből. Az első és legfontosabb az, hogy ez a munka nem elszigetelt jelenségként létezik az időszakban, *mondanivalóját több olyan, hasonló érvelési rendszerű*

⁵⁰ Érdekes lehetne e dilemmának a korszak neveléelméleti elképzeléseivel való összehasonlítása. Lásd például Vályi 1791.

⁵¹ Bárány 1791a: 26.

⁵² „A’ vallásban való kétségeskedés egy embert se jobbit-meg; a’ köznépet pedig éppen nem. Valóban nem ösztönöz az munkás életre, ’s nem nyugtattya-meg a’ szívet, ha nem tudom hányadán vagyok, mihez kellessék éltémnek legfontosabb dolgaiban magamat tartanom. Temészetes dolog az, hogy mind addig habozok az igaz, és nem-igaz között, még a’ külömbséget közöttök bizonyosan meg nem tudom” (Bárány 1791a: 22).

⁵³ A felvilágosodás e vonásának tárgyalásához lásd többek közt: Butterwick 2005; Evans 2006; Scott 1990; Umbach 2000.

⁵⁴ A munkáról bővebben Kovács 2010; Szűcs 2009.

munka kontextusában lehet meghatározni, melyek szintén az 1790-es években láttak napvilágot.⁵⁵ Ilyen például a szintén németből fordított, Sz. P. S. monogrammal szignált írás, illetve Döme Károlynak és a korszak egyik ismertebb figurájának, Decsy Sámuelnek a fordításai.⁵⁶ Munkáik részletes elemzésére itt nincs lehetőség, annyi azonban elmondható, hogy az egymás érvelési rendszerében kölcsönösen kontextualizálható művek számos érdekes kérdésre és következtetésre mutatnak rá. Egyrészt például arra, hogy a német felvilágosodás, de talán az általánosabb értelemben vett felvilágosodás hazai recepciójának kérdései még a legkevésbé sincsenek kimerítve, másrészt pedig arra, hogy a felvilágosodás összetettségének és az arra adott helyi válaszoknak a vizsgálata is bőven rendelkezik még tartalékokkal; főként pedig, hogy ezek a felvilágosodás-értelmezések nagymértékben meghatározták az 1790-es évek politikai gondolkodását Magyarországon.⁵⁷ Hiszen e munkákat – és itt segíthet a Bárány-életrajz – nem a korszak elszigetelt gondolkodói ismertették meg a hazai olvasókkal, hanem olyan jól ismert figurák, mint Decsy vagy a kortársak által nagyra becsült és komoly tudós-társadalmi kapcsolatrendszerrel rendelkező Bárány Péter.

Az Ewald-munka hátterének külön eszmetörténeti pikantériája az, hogy a protestáns Ewald munkáját és a felvilágosodásról alkotott elképzeléseit az a Bárány Péter kívánta Magyarországon meghonosítani és megismertetni, aki katolikus neveltetésben részesült, és vallását egészen haláláig meg is tartotta. Mindez azért különleges, mert felveti a kérdést, hogy csupán elszigetelt jelenségről van-e szó, vagy pedig a felekezeti különbségek egyéb esetekben is zárójelbe kerülhetnek, amennyiben a politikai mondanivalóval azokat a szereplők felül kívánják írni. Különös jelenségnek látszik ez, kiváltképp az 1790 körüli időszakban, amikor is a felekezeti különbségek gyakran a vitázó felek érvelésének központi elemét jelentik.⁵⁸ Annyi bizonyosnak látszik – méghozzá pontosan a Bárányhoz hasonló szereplők vizsgálata révén –, hogy a felvilágosodás magyarországi adaptációja kapcsán az eddigieknél is komolyabban kell számolnunk a német felvilágosodás egy változatának recepciójával. A felvilágosodáshoz hozzászóló munkák érvelése tartalmaz olyan felvetéseket, melyek a klasszikus konzervatív gondolkodókat is foglalkoztatták, a felvilágosodásra ilyen módon adott válaszok azonban nem, vagy csak kis részben „előlegezik meg” azokat az elemeket, melyeket a későbbi konzervatívoknak nevezett gondolkodásmód kapcsán ismerünk.⁵⁹ Olyan elemek együtt-

⁵⁵ A kontextualizálással kapcsolatos elméleti fejtegetésekhez lásd Pocock korábban említett munkáit.

⁵⁶ Ezeket részletesebben lásd Szűcs 2009.

⁵⁷ Ballagi Géza munkájának egyik fontos tézise, mely szerint az 1795 utáni időszak magyar politikai irodalma a lehető legkevésbé eredetiséget és érdekességet mutatja, így erősen átgondolatlannak látszik. Vö. Ballagi 1888.

⁵⁸ Elég, ha a korszak röpirat-irodalmából a Szaitz Leó nevéhez kapcsolódó vitákat említjük. Egy másik érdekesség a bárányi karrier és az általa írott munkák viszonyában az a tény, hogy bár egyes eszmék adaptációjában úgy tűnik, Báránynak igencsak fontos szerepet jutott a korszakban, ezt úgy érte el, hogy külföldi egyetemen soha életében nem járt. Vö. Bíró 1998: 158.

⁵⁹ Erről, valamint az ehhez kapcsolódó „protokonzervatív” elnevezésről lásd Szűcs 2009.

éléséről van itt szó, melyek a 19. századi ideológiai konstrukciókban vagy mai tudásunk szerint kizárják egymást, a 18. századi politikai diskurzusból viszont olykor lényegében konfliktusmentesen jelenhettek meg egymás mellett. Látható például, hogy a felvilágosodás Magyarországon vállalható volt a „konzervatív” szereplők számára is. A felvilágosodást tehát nem mindig az oly sajátosnak tekintett radikalizmus jellemzi, és nem jár feltétlenül együtt a fennálló világi és egyházi tekintélyek ellen intézett kihívással. Az evilági társadalmi viszonyok javítása (melybe az erkölcsi kérdésektől kezdve az állam megfelelő működéséhez szükséges leggyakorlatiasabb megfontolásokon át rengeteg dolog tartozik), a vallás apológiája, valamint a társadalmi és politikai rend radikális úton való megváltoztatásának elvetése lényegében kényelmesen megfér egymás mellett egyazon érvelésen belül, ráadásul egy olyan szerző tollából, aki – mint láttuk – a korszak értelmiségi elitjével ápolt szoros és jó kapcsolatokat, köztük nagyrészt a radikális felvilágosodás híveiként ismert gondolkodókkal.

A Bárány-életmű e jellegzetes munkája mellett világosan látszanak azok a lehetőségek is, amelyek többi művében rejlenek. Azok a korabeli magyar politikai kultúra olyan lényeges kérdéseire kapcsolódnak, mint a részben szintén a felvilágosodáshoz köthető nevelélmélet, a nagyjából az e korszakban kezdődő nemzetépítés-problematika,⁶⁰ a társadalmi és politikai fogalmak (például törvény- és szabadságfogalmak) használatának összetettsége, vagy éppenséggel a recepciótörténet kérdései. Mindez természetesen egy olyan korszakban, amely egyúttal a modern társadalmi-politikai szókincs megszületésének ideje, amikor a gondolkodók felettébb izgalmas, egymástól sokszor merőben eltérő stratégiák mentén próbálták meg újraírni, újrafogalmazni és ábrázolni az őket körülvevő politikai valóságot. A bárányi életmű eszmetörténeti vizsgálata éppen e stratégiák olyan vonásait segíthet feltárni, melyek alapján talán mi magunk is jobban megérthetjük e diskurzusokat.

Az ilyen és ehhez hasonló szövegek arról árulkodnak, hogy a szerzők, vagyis a korszak szereplői hogyan gondolkodtak saját koruk társadalmi, politikai rendjéről és intézményeiről, mellyel párhuzamosan a politikai cselekvés fogalma is erősen átértékelődhet. Azt is megmutatják továbbá, hogy bizonyos politikai beszédmódokban békésen megfértek egymás mellett olyan elemek, melyek a hagyományos elgondolások szerint kizárják egymást (lásd a felvilágosodás katolikus apológiáját). Bárány Péter munkáinak elhelyezése a korszak politikai irodalmának kontextusában olyan eszmetörténeti érdekességekre irányíthatja figyelmünket, melyek új szempontok szerinti feldolgozása sokban gazdagíthatja a századforduló politikai kultúrájára vonatkozó ismereteinket. Mindeközben, hogy „főhősünk” biográfiájának társadalomtörténeti hozadékaival se feledkezzünk meg, egy olyan, sok esetben atipikusnak tűnő életút áll előttünk, melynek részleteiről a kutatás során még számos, nem csupán eszme-, hanem társadalomtörténeti szempontból is izgalmas jelenség láthat napvilágot.

⁶⁰ Kovács 2010.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTA Kézirattár)

K 202/75: Bárány Péter levele Széchenyi Istvánhoz, 1826. augusztus.

K 202/76: Bárány Péterné levele Széchenyi Istvánhoz, 1827. október.

Magyar Országos Levéltár, Széchenyi-család levéltára (MOL P 623)

26. sz. 164. cs. A Széchenyi-család iványi uradalmának jegyzőkönyvei.

Bárány Péter 1790a: A' magyar anyáknak az ország'-gyülésére egybe-gyűltt ország' nagyai', 's magyar atyák' elejébe terjesztett alázasos kérések. Pest. Újabban közzétette Hámori Péter.

Bárány Péter 1790b: *Korvinus Mátyás: Egy vitéz, nemzeti, szomorúval elegyes vígjáték 1790-ből*. Pest. Modern kiadása: Gyárfás Ágnes (összeáll.) 1986: *Korvinus Mátyás: Egy vitéz, nemzeti, szomorúval elegyes vígjáték 1790-ből Werthes Frigyesztől / magyarul kidolg. Bárány Péter*. Miskolc.

Bárány Péter 1791a: A' köznép' megvilágosodásáról, ennek hatáiról és hasznairól / írta német nyelven Ewald I. L. Bécs.

Bárány Péter 1791b: *Jutalomfelet a magyar tudós társaság felállítására iránt*. H. n.

Bárány Péter 1817a: Magyar országban éhség megakadályoztatására tzelzó gondolatok. *Tudományos Gyűjtemény* (1.) VIII. 51–65.

Bárány Péter 1817b: Borsod vármegye némely statisztikai tekintetben. *Tudományos Gyűjtemény* (1.) IX. 49–63.

Bárány Péter 2007: Férfiak és nők „egy nemes politicumi Testben”. Bárány Péter röpirata a nők választójogáról. *Korall* (8.) 27. 193–204.

Széchenyi István 1978: *Napló*. Budapest.

Vályi András 1791: *Beszéd a' nemzeti nevelésről*. Pest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Ballagi Géza 1888: *A politikai irodalom története Magyarországon 1825-ig*. Budapest.

Balogh Piroska (s. a. r.) 2008: *Fejezetek egy leveleskönyvből. Palásthy Márton levelei Koppi Károlyhoz, 1780–1783*. Szeged.

Bence György 1993: Márkus és a kulcsszavak. In: Erdélyi Ágnes et al. (szerk.): *Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*. Budapest, 81–98.

Benda Kálmán 1978: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest.

Benda Kálmán (szerk.) 1952–1957: *A magyar jakobinusok iratai. I–III*. Budapest.

Bene Sándor 1999: *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény, irodalom a kora újkorban*. Debrecen.

Bíró Ferenc 1998: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest.

- Bogár Krisztina 2002: Kant ismeretelméletének hatása az első magyar pszichológiai munkában. *Irodalomtörténeti Közlemények* (106.) 5–6. 543–551.
- Borzák István 1955: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Budapest.
- Bónis György 1954: *Hajnóczy József*. Budapest.
- Böning, Holger 1992: Gemeinnützig-ökonomische Aufklärung und Volksaufklärung. Bemerkungen zum Selbstverständnis und zur Wirkung der praktisch-populären Aufklärung im deutschsprachigen Raum. In: Jüttner, Siegfried – Schlobach, Jochen (Hg.): *Europäische Aufklärung(en)*. Hamburg
- Butterwick, Richard 2005: What Is Enlightenment (*Oswiecenie*)? Some Polish Answers, 1765–1820. *Central Europe* (3.) 1. 19–37.
- Chaunu, Pierre 1998: *Felvilágosodás*. Budapest.
- Concha Győző 1885: *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Irodalomtörténeti vázlat*. Budapest.
- Csaplár Benedek 1885: A nemzeti törekvések akadályai 1791. *Figyelő* (18.) 34–54.
- Debreczeni Attila 2000: Régi hírlapok értékeiből... Dayka Gábor és Bárány Péter elfeledett írásai. *Magyar Könyvszemle* (116.) 2. 210–214.
- Eckhardt Sándor 2001 [1924]: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest.
- Evans, R. J. W. 2006: *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe, c. 1683–1867*. Oxford.
- F. Csanak Dóra 1983: *Két korszak határán: Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest.
- G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.) 2008: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest.
- Gay, Peter 1967–1969: *The Enlightenment. An Interpretation. I–II*. London – New York.
- Gángó Gábor 1999: Egy „rettentő váz nevezet” jelentéstörténetéhez: Kit neveztek szabadelvűnek és liberálisnak a reformkori Magyarországon? *Holmi* (11.) 3. 327–342.
- Gángó Gábor 2002: Filozófia, eszmetörténet, társadalomtudományok. Reflexiók egy fiatal diszciplína helyéről és jövőjéről. *Világosság* (43.) 4–7. 179–186.
- Gergely András 1972: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest.
- Gyáni Gábor 1999: Tragédia két felvonásban. *Holmi* (12.) 3. 387–393.
- Gyáni Gábor 2000: Tragédia két felvonásban. A kommunista identitás metamorfózisai. In: Uő.: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 161–175.
- Gyárfás Ágnes 1990: *Az első magyar bölcséleti mű és története. Bárány Péter: Jelenséges lélek-mény*. Budapest.
- H. Balázs Éva 1967: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, 1763–1795*. Budapest.
- H. Balázs Éva 1987: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen, 1765–1800*. Budapest.
- Hazard, Paul 1935: *La crise de la conscience européenne (1680–1715)*. Paris.
- Horkay Hörcher Ferenc (szerk.) 1997: *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*. Pécs.
- Horkay Hörcher Ferenc 2006: *A gentleman születése és hanyatlása. Válogatott eszmetörténeti tanulmányok, 1990–2005*. Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1890: *Levelezése. I.* (S. a. r. Váczy János.) Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1900: *Levelezése. X.* (S. a. r. Váczy János.) Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1901: *Levelezése. XI.* (S. a. r. Váczy János.) Budapest.

- Kazinczy Ferenc 1904: *Levelezése. XIV.* (S. a. r. Váczy János.) Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1910: *Levelezése. XX.* (S. a. r. Váczy János.) Budapest.
- Knudsen, Jonathan B. 1996: On Enlightenment for the Common Man. In: Schmidt, James (ed.): *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions.* Berkeley – Los Angeles – London, 270–290.
- Kontler László 1997: *Az állam rejtelmei. Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelve.* Budapest.
- Kontler László 2006: William Robertson, skót történetek és német identitások. Fordítás és recepció a felvilágosodás korában. *Korall* (7.) 23. 133–154.
- Kontler László 2009: Fordítás és összehasonlítás a kora újkori eszmetörténetben. *Helikon* (55.) 1–2. 142–182.
- Kovács Ákos András 2010: Konzervatív felvilágosodás és közösségfogalom Magyarországon az 1790-es években. In: Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon.* Budapest, 11–43.
- Kovács Ákos András – Szűcs Zoltán Gábor 2009: Hogyan olvassuk a 18. század magyar politikai irodalmát? *Korall* (10.) 35. 147–174.
- Kosáry Domokos 1980: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest.
- Kókay György 1970: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei, 1780–1795.* Budapest.
- Kókay György 2000: *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra.* Budapest.
- Kövér György 1998: *Losonczy Géza 1917–1957.* Budapest.
- Márkus Rozália, 1995: A brémai „Deutsche Presseforschung” tevékenysége. *Magyar Könyvszemle* (111.) 1. 102–106.
- Miskolczi Ambrus 2007: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történelemszöveg anatómiája.* Budapest.
- Nagy Iván 1857–1868: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII.* Pest.
- Oz-Salzberger, Fania 2003: Translation. In: Kors, Alan Charles et al. (eds.): *Oxford Encyclopedia of the Enlightenment.* 4. Oxford, 181–188.
- Oz-Salzberger, Fania 2006: The Enlightenment in Translation: Regional and European Aspects. *European Review of History* (13.) 3. 385–409.
- Palásthy Pál 1890–1891: *Palásthyiak. I–III.* Budapest.
- Péter László 1998: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből.* Budapest.
- Pocock, J. G. A. 1971: *Politics, Language and Time: Essays on Political Thought and History.* New York.
- Pocock, J. G. A. 1973: Verbalizing a Political Act: Toward a Politics of Speech. *Political Theory* (1.) 1. 27–45.
- Pocock, J. G. A. 1981: The Reconstruction of Discourse: Towards a Historiography of Political Thought. *Modern Language Notes* (96.) 3. 959–980.
- Poór János 1988: *Kényszerpályák nemzedéke, 1795–1815.* Budapest.
- Scott, H. M. 1990: Reform in the Habsburg Monarchy, 1740–1790. In: Scott, H. M. (ed.): *Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe.* London.

- Szabó Márton 1998: *Politikai tudáselméletek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról*. Budapest.
- Szabó Márton 2003: *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest.
- Szijártó M. István 2005: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest.
- Szijártó M. István 2006: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest.
- Szilágyi Márton 1998: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. Debrecen.
- Szilágyi Márton 2007: *Határpontok*. Budapest.
- Szinnyei József 1891: *Magyar írók élete és munkái. I.* Budapest.
- Szűcs Zoltán Gábor 2009: Magyar protokonzervatívok. *Kommentár* (4.) 4. 17–31.
- Takáts József 1998: Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. A keret. *Irodalomtörténeti Közlemények* (102.) 5–6. 668–686.
- Takáts József 2007: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest.
- Trencsényi Balázs 2007: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Umbach, Maiken 2000: *Federalism and Enlightenment in Germany, 1740–1806*. London – Rio Grande.
- V. Windisch Éva 1998: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest.
- Werner, Michael – Zimmermann, Bénédicte 2003: Penser l’histoire croisée: entre empirie et réflexivité. *Annales HSS* (58.) 1. 7–36. (Magyarul lásd: Werner, Michael – Zimmermann, Bénédicte 2007: Túl az összehasonlításon: histoire croisée és a reflexivitás kihívása. *Korall* [8.] 28–29. 5–31.)